

Amila Kasumović

PROMJENA ZATVORSKE PARADIGME: TRETMAN ZATVORENICA U BOSNI I HERCEGOVINI 1878–1914.

Reforma zakonske regulative poduzeta u Osmanskom Carstvu 1850-ih sustavno je provedena u narednom periodu s pokušajem implementacije novih zakonskih regula vezanih za zatvore u svim dijelovima Carstva, pa i u Bosni. Nezadovoljstvo zapadnih sila, koje su insistirale na promjenama zatvorskih praksi u Osmanskom Carstvu, zbog tempa revidiranja istih, iskoristila je Austro-Ugarska nakon okupacije Bosne i Hercegovine. Ustvrdivši da su zatečeni uvjeti u bosanskohercegovačkim zatvorima bili "jadni", nova je vlast obećala radikalne promjene. No da li su promjene zaista bile silovite u prijelomnim godinama u kojima je osmanska uprava zamijenjena austrougarskom? Ako jesu, koliko je postignuto na planu promjene zatvorske paradigme? Ozbiljnija provjera zatvorskog sustava određene uprave zahtijeva analizu neke specifične grupe unutar zatvorske populacije. Takvu grupu predstavljaju žene, kojima je potreban drugačiji tretman u odnosu na zatvorenike: odvojen smještaj, ženski a ne muški nadzor, kao i posebne mjere u slučaju trudnoće, poroda i dojenja. Korištenjem dokumenata iz fondova ZVS i ZMF u radu se želi propitati da li je austrougarska vlast uspjela postići značajnije rezultate u tretmanu zatvorenica u Bosni i Hercegovini u prvim godinama uprave. Iako su zatvorski sistem i tretman zatvorenika važan pokazatelj civilizacijskog napretka jednog društva, u domaćoj historiografiji navedenim pitanjima nije bila posvećena značajna pažnja. Ovaj rad nastoji popuniti navedenu prazninu.

Ključne riječi: *zatvori, zatvorenice, kazneno pravo, Austro-Ugarska, Bosna i Hercegovina*

UVOD

Michel Foucault počinje svoje poznatno djelo *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora* mučnim opisom *rituala* čiji je sadržaj predstavljala tortura, kasapljenje i naposljetku ubijanje prijestupnika pred svjetinom okupljenom na trgu. Opisano izvršenje kazne desilo se 1757. godine u Francuskoj

(Foucault, 1997). No nedugo nakon toga počinje borba za reformu kaznenog sustava koju su u početku predvodili teoretičari prosvjetiteljstva, a koju su dalje prihvatili i razvijali filantropi, pravnici i državni službenici.¹

Ideje prosvjetiteljstva, industrijalizacija, ratovi i formiranje nacionalnih država utjecali su na promjenu kaznene paradigme u kojoj su zatvori stavljeni u prvi plan: zatvor postaje dominantna kazna.² Od tog momenta tretman osuđenika u zatvorima društveno je artikuliran kao važan problem. Krajem 18. i tijekom cijelog 19. stoljeća društveno odgovorni pojedinci i državni službenici radili su na reformi zatvorskog sustava, koji bi bio po mjeri osuđenika kao *civiliziranog pojedinca*, u kojem društvo konačno prepoznaje čovjeka koji bi se mogao *popraviti*.³

Budući da je kažnjavanje alat kojim državni aparat pokazuje moć (Vasiljević-Prodanović, 2011, str. 510) koncept kažnjavanja se morao vezati uz određene ideologije. Zaista, europska društva 19. stoljeća počinju posmatrati uređenje zatvora i tretman zatvorenika ne više isključivo kao praktična, nego i kao ideološka pitanja. Postepeno se razvijala ideja da stanje zatvora govori o civilizacijskom dostignuću određenog društva, te da se takva dostignuća trebaju pomoću kulturalne transgresije usaditi i manje

---

¹ Inspiriran idejom društvenog ugovora i idejama svog učitelja Montesquiea, Cesare Bonesana di Beccaria napisao je u drugoj polovini 18. stoljeća jedno od najutjecajnijih djela filozofije kažnjavanja: *Dei Delitti e delle Pene* (1764). Motiv za pisanje ovog antologijskog djela Beccaria je pronašao u slučaju Jeana Calasa iz 1762. On je osuđen na smrt i pogubljen da bi se potom dokazalo da je bio nevin (Primorac, 1978, str. 184).

Jednako utjecajan bio je i rad Jeremyja Benthama, koji se bavio idejom reforme zatvora te razradom nacрта za gradnju posebnog tipa zatvora poznatog kao *panoptikon*, u kojem su zatvorenici raspoređeni u ćelije nadzirani s posebnog tornja, a da toga nisu bili ni svjesni (Cavadino i Dignan, 2007, str. 52).

² U Engleskoj je transport osuđenika u kažnjeničke kolonije predstavljao dominantnu kaznu do Američkog rata za nezavisnost. Od tog momenta su zatvori postali alternativna, a potom i dominantna kazna. No pogrešno je smatrati da je promjena kaznene paradigme bila uvjetovana samo željom da se otkloni okrutnost (Ignatieff, 1981, str. 156–159).

³ Engleska je predvodila proces zatvorskih reformi. Prvi talas promjena u zatvorskom sustavu započeo je John Howard 70-ih godina 18. stoljeća. Početkom 19. stoljeća javljaju se Elizabeth Fry i Robert Owen da bi sredinom stoljeća iskoračili Whithwort Russell i William Crawford. Reforme su insistirale na kategorizaciji i separaciji zatvorenika, nošenju uniforme, strogoj disciplini, uvođenju radne etike, poboljšanju higijenskih uvjeta i načina ishrane zatvorenika i sl. Vrhunac ideje da zatvor treba biti globalni način kažnjavanja, uz promišljanje o načinu na koji se tretiraju zatvorenici, predstavljao je Londonski kongres o zatvorima održan u julu 1872. godine (Gülhan, 2017).

naprednima zajednicama. Vođene imperijalnim rakursom i civilizacijskom misijom, Velika Britanija, Francuska, Njemačka i druge europske sile nastojale su ideju zatvorske reforme prenijeti na kolonije i *manje napredna društva*, kakvo je za njih bilo npr. osmansko.

Osmanska elita je sredinom 19. stoljeća i sama prihvatila ideju da stanje zatvora i izrečene kazne oslikavaju civilizacijsko pregnuće određene države. Kako tvrdi Kent F. Schull, zatvori su bili prozor u širu transformaciju osmanskog društva, a inicijativa za promjenu osmanskih zatvorskih praksi potekla je od britanskog ambasadora Stratforda Canninga.⁴ Iako je djelovalo da je promjena kaznenog sustava u Osmanskom Carstvu kulminaciju doživjela 1858. godine⁵ donošenjem Osmanskog krivičnog zakona, u praksi je trebalo uložiti još dosta truda i finansijskih sredstava da bi se moglo govoriti o modernim osmanskim zatvorima.⁶ Prvi rezultati su bili vidljivi tek u Hamidijanskom periodu (1876. – 1908.) (Schull, 2014, str. 45–46).

Teško je sa sigurnošću tvrditi koliko je reformski zamah na polju tretmana zatvorenika zahvatio područje Bosne i Hercegovine koja je bila sastavnim dijelom Osmanskog Carstva. Osmanski krivični zakon (OKZ) iz 1858. objavljen je u Bosni tek 1870. godine, zahvaljujući prevodilačkom radu Nikole Kraljevića i Huseina Karabegovića. Pet godina ranije otvarani su redovni sudovi (nizamiye) (Aydin, 2004, str. 590) za obradu krivičnih djela (Karčić, 2015, str. 296).

E. Eichler tvrdi da se u reformnom periodu u Bosanskom ejaletu/vilajetu ostalo samo kod dobrih nakana kada su zatvori u pitanju. Iako je Vilajetski zakon predviđao odvajanje pojedinaca koji su bili u istražnom postupku

---

⁴ On je 1851. sastavio izvještaj o stanju u osmanskim zatvorima. U njemu je ustvrdio da su uvjeti u zatvorima bili užasni: izostanak svježeg zraka, adekvatne hrane, liječničkog nadzora, kategorizacije zatvorenika. Reforma osmanskih zatvora povjerena je unajmljenom britanskom vojnom časniku – majoru Gordonu (Schull, 2014, str. 42–45).

⁵ Navedeni zakon predstavlja tzv. pravni transplat jer mu je ishodište predstavljao francuski Krivični zakon iz 1810, mada ima i elemenata islamskog prava. Sekularna klasifikacija krivičnih djela zamijenila je šerijatsku. Redovni sudovi su preuzeli procesuiranje krivičnih djela. O OKZ pogledati Karčić (2015).

⁶ Iako je bila formirana Komisija za popravljjanje stanja u zatvorima i bolju organizaciju poštanske službe i policije, Stratford nije bio zadovoljan rezultatima njena rada. Memos randum, by Stratford de Redcliffe, Carigrad, 22. oktobar 1858. doc. 11, *British documents on Foreign Affairs*. Zahvaljujem kolegi Edinu Radušiću na ustupljenom izvoru.

od već osuđenih, te da nijedno lice ne smije *nepotrebno*⁷ biti uhapšeno, u praksi se malo od toga provodilo. Nije se vodilo računa o čistoći, odjeći i ishrani zatvorenika. Oni koji su bili osuđeni na izdržavanje duže zatvorske kazne slani su u Vidin (Eichler, 1889, str. 97).

Pored Eichlerove i sličnih percepcija⁸ trenutno ne postoji studija urađena na osmanskim izvorima, koja bi osvijetlila stanje u zatvorima i tretman zatvorenika u Bosanskom ejaletu/vilajetu u kasnom osmanskom periodu.⁹ Tako ostajemo uskraćeni i za neke druge perspektive.

Austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini nastojala je, u prvim godinama nakon okupacije 1878, diskreditirati osmanski zatvorski sustav kako bi lakše opravdala civilizacijsku misiju u zaposjednutoj oblasti.¹⁰ Iako je nova uprava insistirala na promjenama zatvorskih praksi, u ovom radu želim pokazati da promjene: 1) nisu bile silovite ni brze; 2) nisu jednako pogađale sve skupine stanovništva – u konkretnom slučaju, nije se vodila jednaka briga o muškim i ženskim zatvorenicama u promjeni zatvorske paradigme. Zatvorenice su manje privlačile pažnju istraživača¹¹ dijelom zbog toga što

---

⁷ Pogledati slučaj Gavre Vukotića iz Sarajeva kod Radušić (2013, str. 208–209).

⁸ Postoji detaljan elaborat o zatvorima u Bosni i Hercegovini iz 1890. godine. Veći dio spisa posvećen je Centralnoj kaznionici u Zenici, ali sadrži i dosta dragocjenih informacija o tretmanu zatvorenika. A BiH, ZV, 1890, kutija 123, šifra 110/38.

⁹ U dosadašnjoj historiografiji i izvorima mogu se naći tek razbacani podaci. Meni je pažnju privukao isječak iz Zapisnika Agencije bosanskih franjevac, koji je 1857. zabilježio fra Grgo Martić. On navodi kako su neki fratri okovani bačeni *među druge ubojice*. Ne zna se što je bio razlog njihova hapšenja, ali su morali ići za Carigrad. Budući da su se za njih zauzeli, na put su mogli krenuti s konjima, s okovom na nozi, dok su ostali zatvorenici zakovani *u jedan sindžir s' halkama na vratu*. Morali su ići pješke. Analizom ovih šturih podataka dolazim do sljedećih zaključaka: osumnjičeni su boravili u istoj prostoriji u kojoj su se nalazili i dokazani prijestupnici; osumnjičeni nisu znali zbog čega su utamničeni; osumnjičeni/optuženi su transportovani pješice u Carigrad, a budući da je fratrima dopušteno da jašu, možemo govoriti o diskriminaciji zatvorenika; prijestupnici su transportirani u teškim okovima. Izvor je H. Ćurić (1960, str. 489).

¹⁰ Navodi se da zatvorske prostorije nisu bile moderne, da nije postojala administracija koja se brinula o zatvorima, a izostali su i zatvorski propisi. *S toga je bila najpreča zadaća uprave u ovom pogledu stvoriti temeljitu promjenu* (Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, Zagreb 1906, str. 489).

¹¹ U bosanskohercegovačkoj historiografiji pažnju istraživača privlačila je Centralna kaznionica u Zenici koja je bila ustanova za muške prijestupnike. Iako rudimentarno, pitanje tretmana muškaraca zatvorenika ipak je u prošlosti bilo analizirano (usp. Jalimam et al., 2011; Mahmutović, 2014). Situacija nije značajno bolja ni u regiji. Pogledati Tomić (2017).

su u manjem procentu učestvovala u kriminalnim radnjama, njihovi se zločini smatraju manje opasnim, te dijelom zbog toga što su njihovi prijestupi bili više vezani uz intimnu, obiteljsku sferu (Šućur i Žakman-Ban, 2005, str. 1056). Budući da je muška zatvorska populacija kroz povijest uvijek bila brojnija, zatvore su uglavnom gradili muškarci za muškarce, dok se o smještaju i tretmanu žena u zatvorima promišljalo usputno i naknadno.¹²

Tretman zatvorenica u bosanskohercegovačkim zatvorima pri okružnim i kotarskim sudovima¹³ u periodu 1878–1914. preispitujem na sljedećim nivoima: specifične prostorno-higijenske potrebe žena, ishrana i zdravlje, radne i obrazovne mogućnosti.

PRAVNI OKVIR ZA PROMJENE KAZNENOG SUSTAVA NAKON OKUPACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Krivično zakonodavstvo 19. stoljeća dijelom je odraz postojanja tehnokratskih policijskih državnih sistema u koje možemo svrstati i Austro-Ugarsku. No krivično zakonodavstvo je postalo i važno pitanje svake države posebno, jer je pravo kažnjavanja bilo vezano za ideju suvereniteta (Dubber 2018). U tom smislu, osmanski sultan je prema Aprilskoj konvenciji (1879) imao pravo kažnjavanja u Bosni i Hercegovini i nakon okupacije Austro-Ugarske, ali su u praksi stvari bile drugačije postavljene. U Bosni i Hercegovini je već od augusta 1878. djelovao prijeki sud pred kojim su rješavana pitanja pljačke, ubistava i drugih prijestupa/prekršaja. Druga armijska komanda objavila je 12. oktobra iste godine cirkular u kojem je izdala uputstva podređenim divizijama da se osumnjičena lica mogu samo držati u pritvoru dok se ne uspostave redovni, civilni sudovi (Samm-lung, 1881, str. 71). Nakon njihove uspostave krajem 1878. konstatirano je da Osmanski krivični zakonik ne odgovara potrebama moderne države. Naglašavano je da je potrebno donijeti novi zakon, što je učinjeno zaista promptno – Naredba Zemaljske vlade u Sarajevu o uvođenju Krivičnog

---

¹² Dugo vremena je vladalo uvjerenje da su iskustva zatvorenica uglavnom slična iskustvima zatvorenika. Ukoliko bi se razlika i uočila, smatralo se da iskustva žena u zatvorskom sustavu nisu u većoj mjeri značajna za penologiju (Hahn Rafter, 1983, str. 129).

¹³ U Bosni i Hercegovini nije postajala centralna ženska kazniona. U radu sam posvetila dosta prostora da bih preispitala motive Zemaljske vlade da zatvorenice osuđene na višegodišnje zatvorske kazne šalju van zemlje.

zakona za Bosnu i Hercegovinu izdana je 17. jula 1879. godine.¹⁴ Navedeni zakon je u 466 članova vrlo detaljno definirao prijestupe i prekršaje te precizirao kazne koje su za njih bile predviđene. Interesantno je istaknuti da su za zločine bile predviđene samo dvije kazne: smrtna i zatvorska¹⁵ (Sammlung, 1881, str. 77–162).

Najvažniji propis u pogledu tretmana zatvorenika objavljen je 7. jula 1883.¹⁶ Radilo se o *Naputku glede službenih dužnosti u okružnim i kotarskim uzama i glede postupanja sa uznicima (uhapšenima)*. U navedenom dokumentu su, unutar 65 članova, bili detaljno pojašnjeni modaliteti funkcioniranja kotarskih i okružnih zatvora, njihove uprave i nadzornog osoblja, zdravstvenih i higijenskih uvjeta, rada zatvorskog ljekara, opskrbe zatvorenika hranom, tretmana osoba u istražnom postupku i zatvorenika, zatvoreničke odjeće, discipline, rada, vođenja registara u zatvor primljenih osoba i sl.

Naputak je sadržavao pozitivne, ali i negativne odredbe. Primjera radi, vrhovni nadzor nad kotarskim/okružnim zatvorima i *disiplinarnu vlast nad svim kažnjenicima* imao je kotarski predstojnik¹⁷ odnosno upravitelj okružnog suda, što u startu nameće pitanje: budući da je predstojnik/upravitelj bio jedino odgovorno lice za sve što se dešava u određenom kotarskom/okružnom zatvoru te da je sva vlast bila koncentrirana u rukama pojedinca, koje su mogle biti posljedice ovakvog rješenja? Posljedica takvog uređenja zatvora mogla je biti zloupotreba ovlasti, proizvoljno tumačenje propisa i samovolja. Iako su nadzor nad zatvorenicima vršili tamničari, ključari, odnosno podvornici i pomoćni poslužitelji, sve važnije odluke o nabavci hrane, odjeće i manjim popravkama zatvora donosio je isključivo upravitelj/predstojnik. U Naputku se također spominju i teški okovi koji su, u duhu penologije druge polovine 19. stoljeća, trebali biti prošlost.

---

¹⁴ Zakon je stupao na snagu od 1. septembra, a odobren je Previšnjim rješenjem od 26. 6.

¹⁵ Posebno su interesantni članovi 18 i 19 na strani 82. Početkom 20. stoljeća javila se tendencija da se ublaže neki dijelovi Krivičnog zakona koji je, podsjećanja radi, nastao po uzoru na Vojni krivični zakon (Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1909, Sarajevo, 1910, str 10).

¹⁶ Naputak glede službenih dužnosti u okružnim i kotarskim uzama i glede postupanja sa uznicima (uhapšenima), str. 478–500, dostupno na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh> (pristupljeno 24. 1. 2020).

¹⁷ Kotarska oblast je fungirala i kao kotarski sud, uz koji su išle i zatvorske prostorije.

Pozitivnu stranu naputka iz 1883. čine jasni propisi po pitanju primanja zatvorenika i vođenja protokola o privedenim licima¹⁸ definiranja ponašanja tamničara prema zatvorenicama, održavanja čistoće, posjete svećenika i liječnika te opskrbe hranom.¹⁹

Koliko mi je poznato, propisi iz 1883. ostali su na snazi do kraja razmatranog perioda, tj. do početka Prvog svjetskog rata.²⁰ To znači da je novouspostavljena austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini prvobitno insistirala na napuštanju osmanskog krivičnog zakonodovstva i zatvorskih praksi, ali da u narednom periodu nije dodatno radila na modernizaciji vlastitih propisa vezanih za kazneni sustav. Dakle, ili je preovladavao stav da su ti propisi zaista općenito dobro osmišljeni ili su bili dovoljno dobro osmišljeni za tek okupirano područje na kojem je ranija vlast zapostavljala pitanje unapređenja sudskih i zatvorskih institucija. Svi zakonski akti, koji su bili u optjecaju nakon okupacije, o zatvorenicama govore uglavnom u muškom rodu, a samo se u iznimnim situacijama spominju i zatvorenice. U tom smislu, težnja nove vlasti za temeljitom promjenom zatvorskih prilika i praksi bila je već unutar zakonskog okvira samo djelomično realizirana.

ZATVORENO TIJELO: GDJE I KAKO SLUŽITI ZATVORSKU KAZNU?

U Bosni i Hercegovini je nakon okupacije razvijan decentralizirani zatvorski sustav koji je počivao na kotarskim i okružnim zatvorima pri sudovima.

---

¹⁸ O vođenju vrlo detaljnih protokola o osumnjičenima morale su voditi računa i istražne sudije. Na tome je insistirala Zemaljska vlada. Pretpostavljam da je razlog tomu bilo nastojanje da se spriječe moguće zloupotrebe. ABiH, ZV, 1885, kutija 44, šifra N3, Br. 9792 (Cirkular upućen okružnim sudovima, okružnim oblastima, kotarskim uredima kao sudovima i vladinom povjereniku za grad Sarajevo, 4. 1. 1886).

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Zemaljska vlada tražila je 1883. da se sudska tijela različitih nivoa izjasne o Naredbi o kaznenom postupku te da procijene da li ona odgovara prilikama u Bosni i Hercegovini. Iz pristiglih odgovora se jasno vidjelo da je osnovni problem predstavljalo nepostojanje državnog odvjetništva i nezavisnog sudstva, te tzv. inkvizitorni proces gdje je istražni sudija bio ujedno i tužilac. ABiH, ZV, 1883, kutija 33, šifra 69. Državno odvjetništvo uvedeno je tek 1891. godine. Više o tome Sladović plem. Sladojevički (1916, str. 287–290).

O centralnoj kaznionici se nije ozbiljnije promišljalo sve do 1884. godine, kada su napravljeni prvi koraci za njenu gradnju u Zenici.²¹

Ideja Zemaljske vlade iz prve polovine 1879. godine da se gradi zatvor u Sarajevu²² brzo je odbačena jer Vlada nije bila u stanju Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču ponuditi detaljne planove gradnje zatvora i troškova koje bi ona podrazumijevala. Finansijska strana projekta posebno je zabrinjavala Beč tako da je Zemaljskoj vladi sugerirano njegovo odgađanje za naredni period.²³

Kako ni već postojeći granični objekt u Rači nije bio adekvatan za primitak zatvorenika i zatvorenica koji su trebali izdržavati dugogodišnje kazne, to je odlučeno da se bosanskohercegovački zatvorenici šalju dalje u kaznene zavode u Monarhiji: muškarci u Lepoglavu, a žene u Zagreb.²⁴ Troškove transporta zatvorenika snosio je zemaljski erar; za transport su korištena vojna kola i željeznice, a pratnja zatvorenika/ca regrutovana je iz redova žandarmerije.²⁵

Nakon što je uprava hrvatskih kazniona insistirala na tome da ne može više prihvatiti zatvorenike iz Bosne i Hercegovine, te nakon što je konstatirano da takav poduhvat nije ni finansijski isplativ,²⁶ došlo se na ideju da se gradi centralna kazniona u Zenici, ali samo za muške zatvorenike (sic!).

---

²¹ Prvobitno se išlo s idejom adaptacije tešanjskog kastela i njegova korištenja u zatvorske svrhe. Kako je predviđeni zatvorski kapacitet ovog prostora mogao iznositi 300 mjesta, Kallay je insistirao da se od istoga odustane i, u svjetlu promišljanja o budućnosti, traži prostor za gradnju većeg zatvora. ABiH, ZV, 1890, kutija 123, šifra 110/38.

²² Ideja je bila vrlo racionalna budući da su i Platz Commando i Ravnateljstvo redarstva 1879. uporno tragali za adekvatnim zatvorskim prostorijama. Historijski arhiv Sarajevo (Dalje: HAS), Gradsko poglavarstvo (GP) 1879, br. 735, 1124, 1257, 3424 i 3440.

²³ ABiH, ZMF, 1879, br. 238 (ZMF-ZV, 5. mart 1879); ZMF, 1880, br. 717 (ZV-ZMF, 27. 1. 1880. i odgovor ZMF).

²⁴ Ženska kaznionica u Zagrebu nalazila se sve do 1877. godine na Zrinjevcu, kada je ban Mažuranić donio odluku o gradnji nove ženske kaznionice na Savskoj cesti. Premještena je 1941. u Požegu (Jura, 2013, str. 488).

²⁵ ABiH, ZMF, 1880, br. 1217, 1673, 2357 (prepiska ZV i ZMF oko modaliteta slanja zatvorenika u Zagreb i Lepoglavu). (Sammlung II, 1881, str. 177–178).

²⁶ ABiH, ZV, 1890, kutija 123, šifra 110/38. Paušalna suma koja je krajem 1882. godina trebala biti uplaćena za bosanskohercegovačke zatvorenike u Lepoglavi i zatvorenice u Zagrebu iznosila je 42 157 guldena, bez uračunatih troškova transporta zatvorenika/ca.

Za njih je bio predviđen progresivni, tzv. irski sistem²⁷ u skladu s kojim je i građena nova zatvorska zgrada, a za koji je utvrđeno ne da je posljednje čudo penologije²⁸ nego da će u vršenju kazne *kod karaktera Južnih Slave-
na postići najbolji uspjeh.*²⁹

O zatvoricama se u datom trenutku nije razmišljalo. Konstatirano je samo da se ženska kaznionica ne može graditi uz mušku kaznionicu u Zenici *zbog proračunskih razloga.*³⁰ Dakako, Zemaljska vlada je u prvi plan stavljala štedljivost, a ne prava zatvorenica. Iako je još 1889. godine pokrenuta inicijativa da i žene osuđene na izdržavaje zatvorske kazne duže od jedne godine mogu ostati u domovini i kaznu služiti u zatvorima pri okružnim sudovima, za koje se pokazalo da imaju dovoljno kapaciteta, a neki od njih su bili i novoizgrađeni,³¹ ona u datom momentu nije realizirana u značajnijim razmjerama. Bosanskohercegovačke zatvorenice su dugogodišnje zatvorske kazne i dalje izdržavale uglavnom u Zagrebu.

Navedena praksa prekinuta je u julu 1903. godine kada je hrvatska Zemaljska vlada³² obavijestila Zemaljsku vladu u Sarajevu o lošem stanju ženske kaznionice u Zagrebu koja je bila preopterećena, sanitetski neprihvatljiva i vapila je za proširenjem. U tom smislu, nije bilo više mjesta za primitak novih zatvorenica iz Bosne i Hercegovine. Od tog momenta sve zatvorenice iz Bosne i Hercegovine ostajale su u zemlji i bile su raspoređene u četiri

---

²⁷ Sistem podrazumijeva da upotreba kazne vremenom opada (zastrašivanje, odgoj, popratak) (Izveštaj o upravi BiH, 1906, str. 491). Kaznionica je počela s radom početkom 1888.

²⁸ U Kaznenom zavodu za muškarce u Lepoglavi (1875) uveden je irski sistem, koji je pokazao dobre rezultate (Eichler, 1889, str. 330).

²⁹ Navedena konstatacija nalazi se u Izveštaju o upravi BiH iz 1906, ali je direktno, bez sumnje, preuzeta iz Kallayeva dopisa od 28. 10. 1887. br. 7384.

³⁰ Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907, Zagreb, 1909, str. 161.

³¹ ABiH, ZMF, 1889, br. 2955 (ZMF-ZV, 3. 5. 1889). Uprava okružnih sudova je tvrdila da je zatvorski kapacitet 13 zatvorenica, ali da ih je u okružnim zatvorima boravilo 5-6. Posebno dobre uvjete nudile su nove prostorije okružnih zatvora u Banjoj Luci i Donjoj Tuzli. ABiH, ZV, 1889, kutija 87, šifra 110/8, br. 27 874. Stanje se kasnije promijenilo, što se vidi iz statističkih podataka: u okružnim sudovima kaznu su 1894. godine izdržavale 124 zatvorenice (podijeljeno na šest okružnih zatvora, to je 20 zatvorenica po jednom zatvoru u prosjeku). Broj se povećao 1903. i 1904. na 180 zatvorenica (prosječno je 30 zatvorenica po okružnom zatvoru). No, čak i tada žene su činile svega 6.6 % populacije u zatvorima pri okružnim sudovima. Izveštaj o upravi BiH 1906, str. 491.

³² Puni naziv je Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

raspoloživa okružna zatvora (Banja Luka, Travnik, Donja Tuzla i Mostar).³³ Budući da je to dovelo do povećanog broja zatvorenica u Ženskim odjelima zatvora pri okružnim sudovima, Zemaljska vlada je započela pregovore s Državnim odvjetništvom u Gracu, uz odobrenje Zajedničkog ministarstva finansija, o mogućem slanju bosanskohercegovačkih zatvorenica u Žensku kaznionicu u Vigaunu. Pregovori su u početku tekli izvrsno i bio je dogovoren transfer do 50 zatvorenica u Vigaun pod posebnim modalitetima.³⁴ Problem je nastao kod pitanja pratnje bosanskohercegovačkih zatvorenica. Zemaljska vlada u Sarajevu je insistirala da žandari prate zatvorenice sve do Vigaunua, čak i na *tudoj* teritoriji. Kako je traženi odgovor od C. kr. Ministarstva unutrašnjih poslova izostajao, a Zemaljskoj vladi je ponestajalo vremena, odlučeno je da se stupi u pregovore s ugarskom stranom. Uskoro je dogovoren transfer 39 kažnjenica iz Bosne i Hercegovine u Žensku kaznionicu u Maria Nosztri.³⁵

No ova praksa nije bila duga vijeka budući da je navedeni zavod iz Ugarske ubrzo molio obustavu daljnjeg slanja kažnjenica iz Bosne i Hercegovine.³⁶ U zvaničnom Izvještaju o upravi Bosne i Hercegovine se ne navodi vrlo važan razlog zbog čega je Kr. ug. Ministarstvo pravde odustalo od dogovora sa Zemaljskom vladom. Naime prema Članu 18 ugarskog Krivičnog zakona ugarske kaznionice nisu smjele prihvatati *strane* osuđenike na izdržavanje zatvorske kazne. Smatrali su da prethodni dogovor o primitku bosanskohercegovačkih zatvorenica podriva državno-pravna pitanja.³⁷ Al-

³³ ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032 (ZV-ZMF, br. 9338, 4. august 1905).

³⁴ ABiH, ZMF, 1905, Br. 11054 (C. kr. ministar predsjednik-ZMF, br. 2483, 3. novembar 1905). Dogovoreni su sljedeći modaliteti: 1) u Vigaun može doći najviše 50 kažnjenica iz BiH, 2) one ne smiju biti austrijske državljanke, 3) ne smiju biti starije od 60 godina, trudne, zaražene bolešću ili radno nesposobne, 4) preuzimaju se samo zatvorenice s kaznom zatvora dužnom od jedne godine, 5) u Vigaun ne mogu doći pripadnice islamske vjeroispovijesti, 6) zatvorenice koje nemaju nikakvo ili imaju manjkavo znanje iz predmeta osnovnih škola, a koje nisu prešle 30 godina života, bile bi uključene u slovenačke škole, 7) izdaci se uvećavaju ako broj zatvorenica pravoslavne vjeroispovijesti pređe 20 (zbog dodatnih izdataka za njihov duhovni život), 8) kažnjenice se otpuštaju uz elaborat posebne komisije i 9) troškove izdržavanja kažnjenica iz BiH snosi Zemaljska vlada u Sarajevu.

³⁵ ABiH, ZMF, 1906, Br. 8022 (ZV-ZMF, 12. juli 1906). Usp. Izvještaj o upravi BiH 1906, 490. U Izvještaju su informacije vrlo šture.

³⁶ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907, Zagreb 1909, str. 161.

³⁷ ABiH, ZMF, 1906, Br. 9117 (ZV-ZMF, 11. august 1906). Zemaljska vlada s pravom je ukazala ZMF-u na činjenicu da slične odredbe sadrže i hrvatski, odnosno, austrijski

ternativu je predstavljala ponovo C. kr. ženska kaznionica u Vigaunu, što je bila i preporuka zajedničkog ministarstva finansija Zemaljskoj vladi.³⁸ Već tada je i ozbiljnije otvorena mogućnost gradnje ženske kaznionice u Bosni i Hercegovini.

Posljednji pokušaj da bosanskohercegovačke zatvorenice služe kaznu u svojoj domovini učinjen je malo prije Prvog svjetskog rata, kada su, konačno, obezbijedena sredstva za gradnju kaznionice. Naime, 15. januara 1913. objavljen je *Zakon o građenju kaznionice za ženske u Bosni i Hercegovini*. Navedeni zakon sadržavao je svega tri člana iz kojih se može zaključiti da bi i kaznionica za žene bila uređena po progresivnom sistemu kao što je bio slučaj s onom za muškarce u Zenici; za gradnju kaznionice bilo je predviđeno 500 000 kruna iz zemaljskih sredstava; zakon je stupao na snagu danom objave (*Glasnik zakona i naredaba*, 1913, str. 47). Projekt nikada nije realiziran zbog političkih prilika u zemlji i izbijanja Prvog svjetskog rata.

U vrijeme kada je izglasan *Zakon o građenju kaznionice za ženske u Bosni i Hercegovini* u *Sarajevskom listu* je izašao članak o ženskim kaznionicama u Italiji u kojem je dat osvrt na revidiranje zatvorskog sustava u ovoj zemlji, kao i konstatacija da su ženske kaznionice “pastorčad cjelokupne reorganizacije”.³⁹ U članku je izostala komparacija tretmana zatvorenica u Italiji i Bosni i Hercegovini, jer njihovi rezultati ne bi odgovarali vladajućim krugovima. Kritiziralo se postojanje samo jedne centralne kaznionice za žene u Italiji, iako Bosna i Hercegovina nije imala nijednu.

Kako centralna kaznionica za žene u Bosni i Hercegovini nikada nije izgrađena te kako su zatvorenice kraće zatvorske kazne⁴⁰ uglavnom izdrža-

---

Krivični zakon, pa su obje strane pristale prihvatiti bosanskohercegovačke zatvorenice. Zapravo, radilo se o tome da je ugarska strana iskoristila nejasnu državno-pravnu poziciju BiH da se riješi jedne ranije preuzete obaveze.

³⁸ ABiH, ZMF, 1907, Br.326 (Odgovor ZMF na košuljici dokumenta).

³⁹ *Sarajevski list*, br. 61, 21. mart 1913, 2.

⁴⁰ Muslimanke osuđene na duži vremenski period nisu slane u Zagreb nego su kaznu, iz vjerskih razloga, izdržavale u okružnim sudovima. Izvještaj o upravi BiH 1906, 490. Ipak, navedeni zvanični podatak nije potpuno tačan. U dokumentima se javljaju i muslimanke koje su na odsluženje duže kazne slane u Zagreb. Ilustracije radi pogledati slučajeve Pembe Huselić, Gjule (Đule) Garić i Šahe Mehinagić. ABiH, ZV, 1889, kutija 87, šifra 110-7, br. 5278, 12 271, 22 979. Moguće je da su neke muslimanske zatvorenice završavale u Zagrebu i zbog greške u sustavu, ali su takve mogućnosti isključene 1895. ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032.

vale u zatvorima pri okružnim sudovima, potrebno se osvrnuti na stanje u takvim ustanovama. Zgrade u kojima su bili smješteni okružni zatvori nisu bile zadovoljavajuće veličine ni smještajnog kapaciteta.⁴¹ Vremenom su podignuti novi zatvori: Donja Tuzla 1887, Banja Luka 1888, Mostar 1892. i Travnik 1900. U Bihaću je dio okružnog zatvora srušen 1897. godine da bi bio dograđen novi, dok Sarajevo ni u prvoj deceniji 20. stoljeća nije imalo novu zgradu okružnog zatvora.⁴²

Za vlasti navedeno nije predstavljalo problem jer se 1889. tvrdilo da ženski odjeli pri ovim zatvorima nisu prebukirani. Međutim, vremenom se situacija promijenila i broj zatvorenica je rastao.

Prema Izvještaju Zemaljske vlade iz augusta 1905. godine, okružni zatvori u Banjoj Luci, Mostaru, Travniku i Donjoj Tuzli bili su jednostavno dekapacitirani. Zatvori u Sarajevu i Bihaću su i dalje bili neupotrebljivi zbog loših smještajnih kapaciteta.⁴³ Okružni zatvori su inače bili predviđeni za smještaj osoba koje su prolazile kroz istražni postupak i osuđene pojedince (vodilo se računa o razdvajanju muških i ženskih zatvorenika).⁴⁴ Potom su tu duže zatvorske kazne izdržavale i prijestupnice islamske vjeroispovijesti, da bi od 1903. godine sve zatvorenice, bez obzira na vjeroispovijest, duže zatvorske kazne izdržavale upravo pri okružnim zatvorima. Sve je rezultiralo nedostatkom prostora te činjenicom *da je svrha kazne postala iluzorna*.⁴⁵

Možda je upravo iz želje da se zaobiđe diskriminacija i pogrešan tretman zatvorenica izdata interna instrukcija 18. jula 1897. da se kod ženskih uhapšenika, koji se predaju u kaznionu, obavezno mora navesti vjeroispovijest (Sladović plem. Sladoevički, 1915, str. 317).

⁴¹ Eichler vrlo pozitivno govori o promjenama koje je u zatvorski sustav unijela austro-ugarska vlast u Bosni i Hercegovini. No i on priznaje da je veliki nedostatak postojećih zatvora upravo bio neadekvatan prostor (Eichler, 1889, str. 167–168).

⁴² Izvještaj o upravi BiH 1906, 489–490. Kada je Sabor počeo s radom, na jednoj od sjednica je iznesena informacija da postoji opći program *za izgradnju ostalih sudskih zgrada i hapsana*. Za realizaciju navedenog programa trebalo je pričekati pet-šest godina. Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, Svezak II, Sarajevo, 1911, str. 156.

⁴³ ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032.

⁴⁴ Naputak glede službenih dužnosti u okružnim i kotarskim uzama..., čl. 15, 482. Zatvor Okružnog suda u Sarajevu u početku je imao dosta problema s nestankom vode zbog čestih pucanja vodovodnih cijevi ili blizine pivare. HAS, GP, 1881, br. 5551, 5596 i 7918.

⁴⁵ ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032.

Iako se za kotarske zatvore tvrdilo da predstavljaju najmanji problem jer su prostorije malih gabarita, lako se održavaju i renoviraju, stvarnost je ipak bila nešto drugačija. Prema Izvještaju o inspekciji zatvora pri kotarskim sudovima iz 1883. bilo je utvrđeno da prostorije nisu bile najčistije. Zatvorenici su spavali na podu, u nedostatku slamarica/drvenih ležajeva. Zatvori su bili slabo osigurani. Zemaljska vlada je stoga zahtijevala od okružnih oblasti da daju jasna uputstva upravi kotarskih zatvora kako se prostorije moraju jednom godišnje krečiti i češće zračiti; naglašeno je da se mora uložiti u nabavku slamarica i dobrog osiguranja zatvora.⁴⁶

I u Naputku koji je regulirao rad zatvorskog osbolja iz iste godine insistiralo se na čistoći zatvorskih prostorija koje su se trebale svakodnevno čistiti i zračiti. Također, tamničari i zatvorski nadzornici bili su dužni nadgledati i higijenu kažnjenika i omogućavati im, ukoliko je bilo moguće, boravak i šetnju na čistom zraku. Na čistoći zatvorskih prostorija i njihovom češćem pregledanju insistiralo se i 90-ih godina 19. stoljeća, kao i pred Prvi svjetski rat.⁴⁷

No gledano iz perspektive tretmana zatvorenica, čistoća nije djelovala kao sporan segment, koliko okolnost da se u pravnim aktima i publiciranim izvještajima ne spominju ključarice, tamničarke i zatvorske nadzornice.⁴⁸ Dakle, zatvorenice su čuvali i nadzirali muškarci koji su mogli zloupotrijebiti svoj položaj. Iako je često bilo naglašavano da tamničari moraju obzirno postupati sa zatvorenicama, u praksi su oni mogli postupati i drugačije, posebno kada su sprovodili kažnjenice u kaznionu u Zagrebu. U izvještajima o transportu zatvorenica u navedenu kaznionu navodila su se isključivo imena muškaraca pratitelja, koji su obično bili žandari.⁴⁹

Istina, kasnije jeste bilo određeno da se zatvorenice od kaznionice do okružnog suda vode isključivo u pratnji ključara ili podvornika, a ne više u

---

⁴⁶ ABiH, ZV, 1883, kutija 33, šifra J. N. II-2, br. 36 995 (Cirkular ZV svim okružnim oblastima, 18. april 1883).

⁴⁷ Naputak glede službenih dužnosti u okružnim i kotarskim uzama..., čl. 24 i 25, 485. Instrukcije o održavanju čistoće zatvora izdavane su periodično: 20. april 1890, 2. septembar 1893, 30. maj 1897, 21. septembar 1911, 5. mart 1913 (Sladović plem. Sladoevički, 1915, str. 317–318).

⁴⁸ U Srbiji su Ženskim zatvorom u Požarevcu obično upravljale žene, uz žensko nadzorno osoblje (Tomić 2017, str. 291–292).

⁴⁹ Npr. žandar Franz Scherbel je bio pratnja za Milju Mikić i Joku Kolar. ABiH, ZV, 1889, kutija 87, šifra 110/7, br. 25 389, 27 886 i sl.

pratnji vojnika.⁵⁰ Time se, pretpostavljam, nastojalo zaštititi zatvorenice od lica s kojima su kratkoročno dolazile u susret, a koja su im mogla nauditi. Za razliku od vojnika, ključari i podvornici bili su u stalnom kontaktu sa zatvoricama i za njih su odgovarali predstojniku okružnog suda. Takva okolnost, dakako, ne isključuje mogućnost zloupotrebe službenog položaja, ali je djelomično smanjuje.

Interesantno je da su zatvorsku uniformu dobijali samo zatvorenici osuđeni zbog nekog zločina, a ne i oni koji su počinili neki prijestup. Njima se zatvorska uniforma izdavala jedino u slučaju da je njihova sopstvena trebala biti očišćena ili je zbog siromaštva zatvorenika postojala bojazan da će se njegova odjeća potpuno pohabati.⁵¹ Time su, također, zanemarivani moderni koncepti zatvora, koje su u Engleskoj zagovarali još od početka 19. stoljeća, a podrazumijevali su i nošenje zatvorskih uniformi.

Dakle, iako je austrougarska vlast okupacijom Bosne i Hercegovine zagovarala i obećavala promjenu zatvorske paradigme, iz prethodno navedenog može se zaključiti da je takva strategija upotrebljavana samo kod muških zatvorenika, dok se o zatvoricama promišljalo tek sporadično i usputno.

Najveća zamjerka po pitanju zatvorskih prostorija za žene kažnjenice leži u činjenici da u Bosni i Hercegovini nikada nije izgrađena centralna kaznena ustanova, kao što je to bilo za muškarce. Boravak bosanskohercegovačkih zatvorenica osuđenih na zatvorsku kaznu dužu od godine dana, po kaznenim ustanovama u Monarhiji bio je, u najmanju ruku, dvostruko problematičan: 1. prema odredbama Aprilske konvencije (1879) sklopljene između Austro-Ugarske i Osmanskog Carstva, okupacija Bosne i Hercegovine od strane Monarhije nije ugrožavala sultanova suverena prava na ovom području; slanjem bosanskohercegovačkih zatvorenica na teritorij strane države radi izdržavanja zatvorske kazne upravo su narušavana suverena prava osmanskog sultana. 2. drugi je problem predstavljala okolnost da je udaljavanjem zatvorenica iz Bosne i Hercegovine prekidan kontakt istih s njihovim porodicama,⁵² kao i mogućnost neposredne komunikacije s nji-

⁵⁰ Instrukcija od 29. septembra 1900. godine (Sladović plem. Sladoevički, 1915, str. 421).

⁵¹ Naputak glede službenih dužnosti u okružnim i kotarskim uzama..., čl. 35, 490.

⁵² U austrijskom dijelu Monarhije zatvorenici su mogli održavati kontakt s obitelji i prijateljima: bliži srodnici su mogli posjećivati zatvorenika, dok su ostali s njim mogli razmjenjivati pisma. Upravo su ovakvi kontakti doprinosili boljim rezultatima u rehabilitaciji zatvorenika (Josipović, 2018, str. 178).

ma. Nerijetko su u izvještajima navođeni podaci o čežnji bosanskohercegovačkih zatvorenica za domovinom, odsustvo apetita, depresija te osjećaj da nisu tretirane poput domicilnih zatvorenica.

TREBAJU LI ZATVORENICE UČITI: EDUKACIJA, RAD I DUHOVNI ŽIVOT U ZATVORIMA OKRUŽNIH SUDOVA U BOSNI I HERCEGOVINI

U 19. stoljeću sve se intenzivnije zagovarala zatvorska disciplina. Kako navodi Fuko, disciplina počinje raspoređivanjem jedinki u prostoru, a potom i utvrđivanjem vremenskog rasporeda aktivnosti, uz jasno utvrđen dnevni ritam, organiziranje svakodnevnih i obaveznih radnji i reguliranje repetitivnih ciklusa (Fuko, 2007, str. 131–135).

U kontekstu zatvorskog okruženja, prostorna kontrola tijela podrazumijevala je boravak u odvojenim ćelijama, dok su se pod “ukroćivanjem vremena” podrazumijevale dnevne aktivnosti poput učenja i rada.

Važnost edukacije i radne osposobljenosti zatvorenika i zatvorenica isticana je u drugoj polovini 19. stoljeća u kontekstu rasprava o zatvorskoj reformi. Posebno je rad istican kao ključni faktor za lakšu adaptaciju zatvorenika na zatvor, promptniju integraciju u društvo nakon odsluženja kazne, kao i smanjenje mogućnosti povratka u svijet zločina. Nažalost, tretman zatvorenica često u 19. stoljeću nije podrazumijevao radne i obrazovne obaveze, što je odgovaralo duhu većine patrijarhalnih društava u kojima se smatralo da je ženska sfera ona privatna.⁵³

U Bosni i Hercegovini se o obrazovanju i radnom osposobljavanju žena zatvorenica nije sustavno promišljalo sve do početka 20. stoljeća. Opravdanje za takav tretman zatvorenica može se možda naći jedino u slučaju zatvora pri kotarskim sudovima gdje su izdržavane kraće kazne, pa je bio veći izazov pripremiti odgovarajuće kurseve koji bi u kratkom vremenskom periodu polučili zadovoljavajuće rezultate. Međutim, zatvorenice koje su kaznu zatvora do godine dana izdržavale pri okružnim sudovima, mogle su lako

---

⁵³ Čak i u moderno vrijeme žene ne koriste dovoljno potencijal obrazovnih strategija u pojedinim kaznenim ustanovama (Šućur i Žakman-Ban, 2005, str. 1057–1060).

biti integrirane u obrazovne i radne obaveze okružnih zatvora.⁵⁴ Zemaljska vlada isticala je 1905. godine kako je zbog prebukiranosti zatvorskih prostorija pri okružnim sudovima ugrožena i organizacija njihovih ženskih odjela što se moralo odraziti i na nastavu i na duhovni razvoj zatvorenica.⁵⁵

U ljeto naredne godine Zemaljska vlada je tvrdila da je za muslimanske zatvorenice pri okružnim zatvorima obezbijedila dušebrižnika i vjeronauku, dok je za sve zatvorenice, bez obzira na vjeroispovijest, bila obezbijedena nastava iz osnovnih predmeta, a koju je izvodila učiteljica.⁵⁶

Vjerojatno kvalitet nastave i vjeronauke za zatvorenice nije bio na nivou te je krajem 1906. godine Direkcija Centralnog kaznenog zavoda u Zenici, a na zahtjev Zemaljske vlade u Sarajevu, sastavila jedan elaborat u kojem je detaljno predstavila moguće modalitete svjetovnog i duhovnog poučavanja zatvorenica pri okružnim zatvorima.

U navedenom elaboratu se prvi put naglašava važnost nastavnog procesa za zatvorenice, ne samo iz *humanitarnog ugla gledanja*, nego i s tačke gledišta modernog kaznenog sustava. Također, osviješteno je da bi zatvorenice bez *duhovnog podstreka i uređenog produktivnog posla* bile prepustene zatupljenosti i moralnoj dekadenciji, što se moralo odraziti i na njihov kasniji život. Nastava bi doprinosila boljoj disciplini unutar zatvora i efikasnijoj socijalnoj prilagođenosti zatvorenica nakon odsluženja kazne.⁵⁷

Nakon uvodnih razmatranja Direkcija je ponudila konkretan plan organiziranja svjetovne nastave za zatvorenice. Za njih bi se mogla organizirati tri obrazovna kursa⁵⁸ a) analfabetski, b) stjecanje osnovnog znanja i c) kurs naprednog obrazovanja. Početni (analfabetski) kurs je zatvorenice trebao na jednostavan način obučiti u osnovama čitanja i pisanja, te računanja (brojevi do 100). Osnovni kurs je podrazumijevao temeljitu nadogradnju prethodno stečenog skromnog znanja, a granao bi se na različite discipline i oblasti: lijepo pisanje i logično čitanje, *Kopfrechnung* (brojevi do 1000),

⁵⁴ Progresivni zatvorski sustav bio je određen samo za zatvorenike koji su bili osuđeni na kaznu zatvora dužu od godine dana. ABiH, ZV, 1890, kutija 123, šifra 110/38.

⁵⁵ ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032.

⁵⁶ ABiH, ZMF, 1906, Br. 8022 (ZV-ZMF, 12. juli 1906).

⁵⁷ ABiH, ZV, 1906, kutija 295, šifra 323-45, Br. 6808 (Direkcija Centralne kaznionice u Zenici-Zemaljska vlada, 1. novembar 1906).

⁵⁸ Za zatvorenike u Centralnoj kaznionici u Zenici organizirano je pet kurseva. Izvještaj o upravi BiH, 1906, str. 494.

upoznavanje s osnovnim pojmovima iz geometrije, geografije i povijesti. Osim toga, zatvorenice su trebale biti poučavane i o higijeni, ručnom radu i radu u vrtu (uzgoj povrća i cvijeća). Napredni kurs je bio predviđen za zatvorenice na izdržavanju duže zatvorske kazne, a ticao se ponavljanja i produbljanja naučenog gradiva.⁵⁹

Pored svjetovnog, razmišljalo se i o duhovnom odgoju i obrazovanju zatvorenica. Još su raniji propisi predviđali da obuku u vjeronauci obavlja dušebrižnik.⁶⁰ Takav stav je prihvatila i Direkcija koja je smatrala da vjersku nastavu treba voditi vjeroučitelj dva sata sedmično. Vjeroučitelj bi mogao biti angažiran iz neke od osnovnih i srednjih škola, uz godišnju novačanu nadoknadu za rad u zatvoru.⁶¹ Direkcija je posebno naglašavala problem sujevjerja koji je bio prisutan kod lokalnog stanovništva, osobito muslimana. Prema mišljenju Direkcije, sujevjerje je predstavljalo prepreku u prihvatanju zapadnjačkih pogleda na svijet i kod slobodnog stanovništva, dok je kod zatvorenika bilo još više izraženo. Zato se insistiralo na vjeroučitelju koji bi bio u stanju odstraniti navedene prepreke.⁶²

Interesantno je da, osim ručnog rada i rada u vrtu, prethodno analizirani elaborat nije isticao važnost stjecanja radnih navika, ovladavanja određenim zanatom i vještinama kod zatvorenica.

Stav da je rad nužan za rehabilitaciju zatvorenika, trebao je učiniti zatvore “humanijim” u drugoj polovini 19. stoljeća. Uz rad, zatvorenici su učeni

---

⁵⁹ ABiH, ZV, 1906, kutija 295, šifra 323-45, Br. 6808. (Direkcija Centralne kaznionice u Zenici-Zemaljska vlada, 1. novembar 1906). Najveći problem Direkcija je vidjela u pronalaženju adekvatne učiteljice za izvođenje nastave pred zatvorenicama. To je bila osoba koja je morala imati dobro osnovno i stručno znanje. Istovremeno je trebala predstavljati i autoritet i mentoricu zatvorenicama i održavati strogu disciplinu. Postavljalo se i pitanje konfesionalne pripadnosti učiteljice: muslimanka bi bila najbolja opcija kada ne bi morala komunicirati s upravom zatvora koju su predstavljali muškarci. Osim toga zatvorski angažman bi svakoj učiteljici oduzimao dosta vremena.

⁶⁰ Izvještaj o upravi BiH 1906, 494. Osim toga, na zahtjev uhapšenika, duhovno lice je moglo s njim razgovarati, nevezano za nastavu. Takvi razgovori obavljali su se uz nadzor. Naputak, čl. 34, 488.

⁶¹ Nije bila isključena ni mogućnost angažiranja apsolutenata iz škole *Dar ul mualimin*.

⁶² ABiH, ZV, 1906, kutija 295, šifra 323-45, Br. 6808 (Direkcija Centralne kaznionice u Zenici – Zemaljska vlada, 1. novembar 1906).

i poslušnosti (Pollock, 2006, str. 10). I novine u Monarhiji su povremeno pisale o korisnosti zatvoreničkog rada.⁶³

Naputak za postupanje s uznicima podrazumijevao je rad za zatvorenike u Bosni i Hercegovini. Kod njih je razvijana radna disciplina unutar kaznionice, ali su korišteni i za različite vrste javnih poslova ili za privatni angažman. Za rad kod privatnih lica kažnjenik je mogao biti novčano nagrađen, pri čemu je 1/3 dobijene novčane sume ostajala kažnjeniku, dok su 2/3 pripadale eraru. U slučaju bolesti ili vjerskih praznika, zatvorenici su dodjeljivani lakši poslovi i obaveze unutar zatvora. Razmatrano je i uvođenje obučavanja zatvorenika u nekim zanatima.⁶⁴

I dok su u Centralnoj kaznionici u Zenici muški zatvorenici uglavnom bili korišteni za produktivne poslove⁶⁵ (rad na poljoprivrednom dobru Kaznionice, tkanje, zanatske vještine), o zatvorenicama se u tom pravcu nije razmišljalo. Smatralo se da je za njih dovoljna obuka u kućanskim poslovima i ručnom radu. U okružnim zatvorima zatvorenice su, generalno, jako malo radile i kompletna radna rutina se svodila na pranje veša i štrikanje čarapa.⁶⁶

Iz svega možemo zaključiti da je decentralizirani zatvorski sustav za žene značio njihovu dodatnu diskriminaciju. Žene koje su kaznu izdržavale u zatvorima pri okružnim i kotarskim sudovima u Bosni i Hercegovini nisu do 1906. godine bile u prilici vrijeme provedeno u zatvoru iskoristiti za stjecanje znanja i vještina koji bi im u prvom redu omogućili lakšu adaptaciju na zatvorske uvjete, a u perspektivi obezbijediti bolju socijalnu integraciju i ekonomsku sigurnost. Iako se na polju stjecanja općeg znanja ne vidi veliko odstupanje u odnosu na nastavne strategije razrađene za muške zatvorenike, primjetno je da je za zatvorenice ostajalo zatvoreno područje izučavanja zanata, što, u biti, odgovara patrijarhalnom karakteru bosanskohercegovačkog društva. Stoga ne čudi povremeno izrečena zabrinutost

---

⁶³ Npr. u Vjesniku Županije virovitičke 1895. godine isticano je kako svi *neuki ljudi* i *oni pokvarene čudi* uživaju komfor zatvorskog smještaja: ne rade, a drugi ih hrane. Da bi zatvorska kazna imala smisla, trebalo je uvesti obavezan rad (Pejić, 2015, str. 138).

⁶⁴ Naputak, čl. 53–55, str. 495–496.

⁶⁵ Npr. Mihovil Zovko, košarački majstor iz Sarajeva, podnio je molbu Peticionom odboru pri Saboru za koncesiju kupovanja košara od Zemaljske kaznionice u Zenici. Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, Svezak II, Sarajevo, 1911, str. 35.

⁶⁶ ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032.

upravnih organa Monarhije da se zatvorska kazna svodila na puko oduzimanje slobode, uz rizik da su *one koje su posrnule* bile *zbijene* na jednom prostoru, besposlene i, potencijalno, izvor novih nevolja.

U ZDRAVOM TIJELU ZDRAV DUH: ZDRAVSTVENE PRILIKE I ISHRANA ZATVORENICA

Nerijetko se u narativima iz 19. i početka 20. stoljeća susrećemo sa slikom sumornih zatvorskih prostorija u kojima preovladava sivilo i nezdrava atmosfera. Rebeca West je na svom putovanju kroz Kraljevinu Jugoslaviju 1930. dio vremena provela i u Bosni i Hercegovini, čiji su joj stanovnici ali i prošlost zemlje bili jako intrigantni. Dosta prostora u putopisu, koji je nastao kao rezultat tog putovanja, posvetila je Sarajevskom atentatu, sudbini atentatora i njihovom tretmanu u zatvoru. Svoje zapažanje je zaključila sljedećim riječima: *To je doista najstrašnji deo ove priče. On objašnjava zašto je bilo teško uspostaviti human kazneni sistem u zemljama koje su nekad bile sastavni dio Austrougarske (...)* (West, 2004, str. 287). Iako je Westova bila austrofob, ta okolnost ne baca sjenu na njen iskaz, budući da je i stručna literatura nastala u drugoj polovini 20. stoljeća naglašavala loše uvjete u zatvorima krajem 19. stoljeća unutar Monarhije, ali i u širem europskom kontekstu.⁶⁷

Prenapučenost i loši higijenski uvjeti doprinosili su pogoršanju zdravstvenih prilika u zatvorima, a izuzetak nisu bili ni zatvori u Bosni i Hercegovini.

Jasno, austrougarska vlast se administrativnim internim i publiciranim propisima nastojala primaći modernim uvjetima zatvorskog sustava. U tom je smislu pri svakom zatvoru besplatne usluge pregleda i pomoći kažnjenika, te njihovog eventualnog slanja u bolnicu obavljao ljekar. Svaki primitak uhapšenih koji su trebali ići u istražni zatvor ili kažnjenika koji su već bili osuđeni na kaznu zatvora podrazumijevao je ljekarski pregled. Također, premještaj ili otpust zatvorenika nije mogao uslijediti dok se ne obavi ljekarski pregled.⁶⁸

---

⁶⁷ Čak je i u razvijenijem, austrijskom dijelu Monarhije bilo tako (Ogris 1975: 567). Primjer za Veliku Britaniju navodi Cross (1971: 2).

⁶⁸ Naputak, čl. 39–42, 491–492. (Pejić 2015: 140).

Osim što se od ljekara očekivao redovan pregled zatvorskih ćelija od njih je traženo *da se zdravstvenim zahtjevima zadovolji u pogledu raspoređivanja, grijanja, rasvjetljivanja, prozračivanja, čišćenja i osušenja uzničkih prostorija i da se s uhapšenicama glede hrane, odijela, spavanja, posla, čišćenja tijela i boravljenja na zraku postupa onako, kako je to radi sačuvanja njihovog zdravlja nužno (...).*⁶⁹

Važno je naglasiti da su navedeni propisi bili univerzalni, ticali su se svih zatvorenika. Specifične higijenske i prostorne potrebe zatvorenica uopće nisu uzimane u obzir, posebno kada imamo u vidu da su neke žene primane u zatvor u vrijeme trudnoće ili su imale dojenče i malu djecu. Tek na jednom mjestu se navodi da je tamničar dužan prijaviti bolesnog zatvorenika ili ženu koja se treba poroditi predstojniku suda.⁷⁰

Također, razmatrane su i mjere koje bi spriječile izbijanje ili sanirale posljedice već prisutne epidemije neke zarazne bolesti. U tom slučaju nastojao se naći dodatni prostor van grada, obično unajmljena privatna kuća, u koju su mogli biti izmješteni već zaraženi zatvorenici. Kada je u Banjoj Luci 1883. izbila epidemija boginja, zaraženi zatvorenici su izolirani, a sastavljena je i stručna ljekarska komisija koja je izradila protokol u kojem je bilo detaljno opisano postupanje u datoj situaciji. Ipak, istraga je pokazala da je širenju epidemije u zatvoru pogodovala okolnost koja se tiče zatvorskog kapaciteta: zatvor je mogao primiti maksimalno 98, a bilo je prisutno 158 zatvorenika.⁷¹ Slična situacija desila se i u ženskom odjeljenju okružnog zatvora u Banjoj Luci 1905. godine, gdje je izbila gripa i crveni vjetar (Rotlauf). Ponovo je uzork bila prenapučenost i nedostatak izolatorija.⁷²

Da bi spriječila izbijanje novih epidemija, Zemaljska vlada je razmatrala mogućnost vakcinacije zatvorenika.

Također, da bi imala što veću kontrolu nad zatvorenicama i njihovim zdravljem, Zemaljska vlada uputila je 1885. godine cirkular svim okružnim

⁶⁹ Isto, čl. 43-44, 492

⁷⁰ Naputak, čl. 39, 491.

⁷¹ ABiH, ZV, 1882, kutija 17, šifra 4-41/19, br. 15 551 (Okružni sud Travnik-ZV, 11. maj 1882. Izvještaj o izmještanju zatvorenika u slučaju izbijanja epidemije). Za Banja Luku pogledati ABiH, ZV, 1883, kutija 28, šifra 12-12 i 12-13, posebno br. 1692 (Dopis 15. Korps-Kommando upućen ZV 21. 2. 1883). O negativnom utjecaju prenapučenosti na psiho-fizičko stanje zatvorenika pogledati (Mejovšek, 2001, str. 66–67).

⁷² ABiH, ZMF, 1905, Br. 8032.

sudovima i oblastima, kotarskim uredima i kotarskim uredima kao sudovima, kao i vladinom povjereniku za grad Sarajevo u kojem je tražila striktno vođenje podataka o zatvoricima prema tačno određenim formularima, u kojima je bio predviđen i prostor u kojem bi bilo opisano zdravstveno stanje zatvorenika.⁷³ Posebna instrukcija, koja je tražila spisak svih zatvorenica u zatvorima pri okružnim sudovima s tačno utvđenim rubrikama u izvještaju, uslijedila je tek 1906. godine.⁷⁴ U posljednjoj rubrici se trebalo detaljno osvrnuti na zdravstveno i opće stanje zatvorenica, s napomenom da li je zatvorenica *slaba*, trudna ili s dojenčecom, teško bolesna ili ima neko mentalno oboljenje.⁷⁵

Od pristiglih izvještaja posebno se ističu onaj Okružnog suda u Sarajevu, kao i Izvještaj Okružnog suda u Mostaru. Naime, u zatvoru Okružnog suda u Sarajevu krajem 1906. godine nalazile su se tek dvije zatvorenice, obje zdrave. Navedeni izvještaj može, na momenat, biti neobičan jer se podrazumijevalo da veći centri imaju i veći broj prijestupnika općenito. Okružni sud u Sarajevu je bio na lošem glasu zbog neuvjetnih prostorija, pa je i broj zatvorenica bio manji.

Iz Izvještaja koji je stigao iz Mostara može se vidjeti da se u zatvoru nalazilo osam zatvorenica. Od toga je njih šest imalo zdravstvenih problema: jedna je imala epilepsiju i tuberkulozu (dijagnoza nije bila potvrđena), dok je kod ostalih zatvorenica bila prisutna anemija, tuberkuloza i hronični bronhijalni katar. Jedna zatvorenica je zbog anemije bila čak i hospitalizirana, a jedna zatvorenica je u zatvoru boravila s dojenčecom.⁷⁶

S obzirom na to da se iz sačuvane skromne evidencije o zatvoricama u Bosni i Hercegovini može zaključiti da se radilo o ženama koje su potjecale uglavnom iz siromašnih sredina, prethodno navedeni podaci ne predstavljaju iznenađenje. Većina žena je u zatvor već dolazila s narušenim

---

⁷³ ABiH, ZV, 1885, kutija 44, šifra N3, br. 9792.

⁷⁴ Godine 1890. ponuđen je detaljan pregled stanja zdravstvenih prilika po zatvorima kroz statistiku o vrstama bolesti koje vladaju među zatvorskom populacijom. U toj statistici nisu, nažalost, izvojene posebno žene u odnosu na muškarce. Pogledati ABiH, ZV, 1891, kutija 164, šifra 110-29, br. 13 457.

⁷⁵ ABiH, ZV, 1906, kutija 1, šifra 1-3/11, br. 119191 (Zemaljska vlada-Svi prezidiji okružnih sudova, 11. juli 1906).

⁷⁶ ABiH, ZV, 1906, kutija 295, , šifra 323-43/167, br. 132 094, 216 772.

zdravljem, koje je usljed stresa i zatvorskog okruženja moglo biti samo pogoršano.

Iznenaduje činjenica da u zatvorima, prema dostupnoj statistici, nije bilo puno smrtnih slučajeva. Ako bi takvih i bilo, uprava okružnog ili kotarskog suda je bila dužna o svemu izvijestiti Zemaljsku vladu.⁷⁷ Troškovi sahrane preminulog zatvorenika/ce obično su pokriveni iz zatvorenikove zaostavštine, a ukoliko iste nije bilo, išli su na račun Zaklade za kaznene i istražne izdatke.⁷⁸

Baš kao i u slučaju sahrane zatvorenika, erar nije nužno učestvovao u finansiranju namirnica potrebnih za ishranu trenutno uhapšenih lica koja su bila pod istragom. Takva lica mogla su nabavljati hranu vlastitim sredstvima, sve dok se to nije kosilo sa zatvorskim propisima. Osobe osuđene na kaznu zatvora imale su osiguranu hranu u zatvoru. O potrebnoj količini i kakvoći hrane za kažnjениke na dnevnoj bazi brinuo se tamničar.⁷⁹ Kontrolni faktor predstavljao je i zatvorski ljekar koji je jednom tjedno hranu trebao pregledati i kod dobavljača.⁸⁰ Zemaljska vlada birala je potencijalne dobavljače hrane za zatvorenike lokalnih zatvora. Primjera radi, 1885. godine je sklopljen jednogodišnji ugovor s konzorcijem *Hermann Grünfeld, Alexander Spitzer i Samuel Braun*.⁸¹ Vjerojatno su ugovori sklapani na kraći vremenski rok kako bi se Zemaljska vlada uvjerila da se radi o ozbiljnom dobavljaču.

Za zatvorenike je bio određen sedmični jelovnik koji je podrazumijevao mesnu supu, dosta povrća i uobičajene namirnice poput hljeba i začina. Kod jelovnika nije naglašavano da bi isti trebao biti prilagođen potrebama trudnica ili dojilja. Interesantno je da je isticano da jelovnik mora biti prilagođen različitim vrstama posta: post muslimana za vrijeme mjeseca

---

⁷⁷ Prezidij Okružnog suda u Tuzli izvijestio je Zemaljsku vladu o smrti Marije Krušac-Getzi, koja je trebala služiti kaznu pri zatvoru navedenog suda, ali je umrla od tuberkuloze u gradskoj bolnici. Iza nje je ostao tek srebrni broš i 1K 40h. ABiH, ZV, 1903, kutija 202, šifra 110-43/1.

⁷⁸ Naputak, čl. 58, 496-497.

⁷⁹ Za zatvorenike je mogla biti upotrijebljena hrana koja je bila ispravna, ali koja na tržištu nije mogla završiti zbog drugih razloga. Npr. tržišni nadzornik, Mirko Đurković, obavijestio je Ravnateljstvo redarstva o zapljени određene vrste peciva zbog neadekvatne gramaže. Policija je oduzeto pecivo podijelila zatvorenicima. HAS, GP, 1880, br. 4801.

⁸⁰ Naputak, čl. 36-37 i 45, 490 i 492.

⁸¹ ABiH, ZV, 1885, kutija 41, šifra 12-11, br. 3804.

ramazana, post kršćanskih zatvorenika u trajanju od 40 dana i post kao vid dodatne kazne. Posljednji vid posta je trebao predstavljati kazne za ozbiljnije prijestupe, poput ubistva. Vrijeme posta obično je bilo određeno na dan kada je zločin počinjen. Post je tako trebao doprinijeti i moralnom pročišćenju zatvorenika, a primjenjivan je i na zatvorenice.⁸²

Nažalost, podaci o ishrani zatvorenika općenito su vrlo oskudni, bar u prvim godinama austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Unutar tako skromnog korpusa arhivske građe ne mogu se pronaći podaci o posebnom tretmanu žena zatvorenica koje su u zatvor primljene kao trudnice ili u pratnji djeteta. Pretpostavka je da su se morale prilagoditi već određenim nutricionističkim praksama unutar zatvora koje su se odnosile na sve. Za vlast je bila bitna količina i kakvoća namirnica korištenih za ishranu zatvorenika, a manje specijalne potrebe kažnjenika.

ZAKLJUČAK

Sačuvana arhivska građa navodi na zaključak da se austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini nije ozbiljno bavila jednakim tretmanom svih osuđenih i zatvorenih lica. Činjenica da je muških prijestupnika bilo više ne opravdava takvu praksu. Iako je broj zatvorenica generalno uvijek bio puno manji u odnosu na zatvorenike, kroz 19. stoljeće se razvila svijest da bi trebalo graditi posebne kaznionice za žene zbog njihovih specifičnih potreba. Takve kaznionice je imala i Austro-Ugarska Monarhija, koja je u Bosni i Hercegovini prvobitno razvijala vrlo nepraktičan decentralizirani zatvorski sustav, da bi, više silom prilika, a manje iz potrebe da se prate suvremena penološka gibanja, izgradila Centralnu kaznionicu za muškarce u Zenici 1888. godine. Ženska centralna kaznionica u zemlji nikada nije izgrađena. Bosanskohercegovačke zatvorenice, osim onih islamske vjeroispovijesti, osuđene na kaznu zatvora dužu od jedne godine su svoje kazne služile van Bosne i Hercegovine, u kaznionicama Monarhije, kroz cijeli razmatrani period (1878–1914.). Prvobitno je to bila kaznionica u Zagrebu,

---

⁸² A BiH, ZV, 1906, kutija 295, šifra 323-43/167, br. 132 094 (Spisak zatvorenica koji Okružni sud Mostar šalje Zemaljskoj vladi 24. jula 1906. Iz spiska je evidentno da su neke zatvorenice uz zatvorsku kaznu imale određenu i kaznu posta). Post je mogao biti i periodičan, npr. svaka dva mjeseca. Vidjeti primjer Janje Jelače iz Bihaća. A BiH, ZV, 1903, kutija 202, šifra 110-34, br. 106 372 (Prezidij Okružnog suda Bihać-ZV, 22. juni 1903).

a potom i druge kaznionice. U trenucima krize, kada navedeni zavodi nisu mogli primiti novi kontingent zatvorenica iz Bosne i Hercegovine, alternativu su predstavljali okružni zatvori u zemlji (četiri od raspoloživih šest), što je vodilo prebukiranosti prostora, širenju nečistoće i zaraza.

Uz sve navedeno, austrougarska vlast se, sve do 1906. godine, nije sustavno bavila ključnim pitanjem u tretmanu zatvorenica. Ova okolnost dovela je u pitanje svrsishodnost zatvorske kazne: prema idejama penologije 19. stoljeća zatvor je trebao preobraziti *posrnulog pojedinca* i omogućiti mu, kroz rad i edukaciju, budućnost nakon izlaska na slobodu, kao i prevenirati povratak zločinima. Za zatvorenice koje su služile zatvorsku kaznu u Bosni i Hercegovini, zatvor je značio samo jedno: zatvaranje tijela. Jedinkom u punom sadržaju tog pojma se sustav nije bavio.

Kako se o zatvorenicama u Bosni i Hercegovini razmišljalo samo povremeno, a ponuđenja rješenja u njihovu tretmanu nikada nisu bila temeljito promišljena, ostaje dojam da se promjena zatvorske paradigme, koju je austrougarska vlast i obećavala 1878. godine, odnosila samo na zatvorenike. Bosanskohercegovačke zatvorenice su predstavljale samo usputni problem i *proračunsko opterećenje*. Austro-Ugarska nije ispunila svoju civilizatorsku misiju do kraja.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine

- Zemaljska vlada Sarajevo
- Zajedničko ministarstvo finansija

Historijski arhiv Sarajevo

- Gradsko poglavarstvo

Objavljeni izvori

Ćurić, H., (1960). *Prilozi bosansko-hercegovačkoj istoriji XIX vijeka*. Sarajevo: Naučno društvo NR BiH

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1913.

Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, Zagreb 1906.

Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907, Zagreb 1909.

Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878-1880, II. Band, Wien 1881.

Sarajevski list

Sladović plem. Sladoevići, E., (1915). *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Tisak „Bosanske Pošte“.

Sladović plem. Sladoevići, E., (1916). *Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.

Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, Svezak II, Sarajevo 1911.

Knjige i članci

- Aydin, M. A., (2004). Historija osmanske države i civilizacije. U: I. Işhanoglu, ur. *Pravo kod Osmanlija*. Sarajevo: IRCICA/Orijentalni institut u Sarajevu
- Cavadino, M. i Dignan, J., (2007). *The Penal System. An Introduction*. Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC: Sage
- Cross, R., (1971). *Punishment, Prison and The Public*. London: Stevens&Sons
- Dubber, M. D., (2018). Oxford Handbook of European Legal History. In: Pihlajamäki, H. et al., (2018). *Colonial Criminal Law and Other Modernities: European Criminal Law in the Nineteenth and Twentieth Century*, OUP Oxford
- Eichler, E., (1889). *Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina*. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei
- Foucault, M., (1997). *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora*, Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Gülhan, S. T., (2017). 1872 London Congress and the Nineteenth Century Prison reform Movement: An Inquiry into the Discourse of Punishment. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 16 (4), 1148-1159
- Hahn Rafter, N., (1983). Prisons for Women 1790-1980. *Crime and Justice*. Vol. 5, 129-181
- Ignatieff, M., (1981). State, Civil Society and Total Institutions: a Critique of Recent Social Histories of Punishment. *Crime and Justice*. Vol 3, 153-192
- Jalimam, S. et al., (2011). *Kazniona. Knjiga o zeničkom zatvoru*, Zenica/Tuzla: Vrijeme/Nam

- Josipović, I., (2018). *Funkcioniranje zatvorskog sustava u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb. Doktorski rad
- Jura, A., *Ženska kaznionica u Požegi za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1944.)*. *Časopis za suvremenu povijest*. Br. 3, 485-508
- Karčić, F., (2015). Osmanski krivični zakonik iz 1858. i njegova primjena u BiH. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*. LVIII, 295-307
- Mahmutović, V., (2014). *Robijaši KPD Zenica 1918.-1914*. Tešanj: Planjax Group
- Mejovšek, M., (2001). *Uvod u penološku psihologiju*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet/Naklada Slap
- Ogris, W., (1975). Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band II (Verwaltung und Rechtswesen). In: Wandruszka, A. et al. *Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848-1918*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Pejić, L., (2015). Kriminal i represivni sustav u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće promatran kroz elemente biopolitike i socijalne povijesti. *Scrinia slavonica*. Br. 15, 133-174
- Pollock, J. M., (2006). *Prisons: Today and Tomorrow*. 2nd Edition. Boston-Toronto-London-Singapore: Jones&Bartlett Learning
- Primorac, I., (1978). *Prestup i kazna. Rasprave o moralnosti kazne*. Beograd: NIP „Mladost“
- Radušić, E., (2013). *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine – Od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*. Sarajevo: Institut za istoriju
- Schull, K. F., (2014). *Prisons in the Late Ottoman Empire. Microcosmos of Modernity*. Edinburg University Press
- Šućur, Z. i Žakman-Ban, V., (2005). Značajke života i tretmana žena u zatvor. *Društvena istraživanja*. 14 (6), 1055-1079
- Tomić, S., (2017). Zločin, žene i kazna (zatvorenice iz druge polovine 19. veka i kažnjenički sistem u Srbiji, pogovor knjizi Milutina A. Popovića, *Zatvorenice: Album ženskog odeljenja Požarevačkog kaznenog zavoda (1898)*, Beograd: Laguna
- Vasiljević-Prodanović, D., (2011). Teorije kažnjavanja i njihove penološke implikacije. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*. 10 (3), 509-525
- West, R., (2004). *Crno janje i sivi soko*. Beograd: MONO&MANANA

THE CHANGE OF THE PRISON PARADIGM: THE TREATMENT OF FEMALE PRISONERS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA 1878-1914

Summary

The reform of the legal system that the Ottoman Empire conducted in the 1850s was systematically implemented in the period that followed, with an attempt to introduce new legal provisions concerning prisons in all parts of the Empire, including Bosnia. Displeasure of the western powers who had insisted on changes to the prison practices in the Ottoman Empire, the pace of which had been slow, was used by the Austro-Hungarian Monarchy following the occupation of Bosnia and Herzegovina. Having established that the existing conditions in BiH prisons were “miserable”, the new government promised radical changes. However, the question is if the changes really were ferocious in the decisive years in which the Ottoman administration was replaced by Austro-Hungarian? If so, to what extent was the prison paradigm changed? A more serious investigation of the prison system of a certain administration demands an analysis of a specific group within the prison population. One such group are women that needed a different treatment compared to other prisoners: a separate accommodation, female, not male, supervision, as well as special measures during pregnancy, delivery and breastfeeding. By using the documents from ZVS and ZMF funds, the paper aims to investigate if the Austro-Hungarian administration managed to achieve significant results in the treatment of female inmates in Bosnia and Herzegovina in the first years of the monarchy’s rule. Although the prison system and the treatment of prisoners are an important indicator of the civilizational advancement of a society, the local historiography has not paid significant attention to these issues. This paper is trying to fill that void.

Key words: *prisons, prisoners, criminal law, Austro-Hungarian, Bosnia and Herzegovina*